

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja Suomen ortodoksisen kirkon

XIII teologinen dialogi Mikkelissä 5.–6.10.2016

Suomen ortodoksisen kirkon ja Suomen evankelis-luterilaisen kirkon valtuuskuntien väliset kolmannettoista teologiset neuvottelut pidettiin Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kutsusta 5.–6. lokakuuta 2016 Mikkelissä. Neuvottelujen aiheena oli ”teologisen dialogimme evaluaatio” ja ”jumalanpalveluselämämme yhteinen perintö”. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon valtuuskuntaa johti piispa Seppo Häkkinen, ja muina jäseninä olivat professori Antti Raunio, pastori, TT Elina Hellqvist, rekisterinjohtaja, TL Veijo Koivula, pastori Riikka Hakulinen sekä *ex officio*: johtava asiantuntija, dosentti Tomi Karttunen, asiantuntija, TT Ari Ojell ja kirjeenvaihtaja-sihtööri Johanna Laine. Suomen ortodoksisen kirkon valtuuskuntaa johti rovasti Raimo Sissonen, ja muina jäseninä olivat yliopistotutkija, TT Pekka Metso, pastori, TT Mikael Sundkvist sekä pastori Tuomas Kallonen. Suomen Ekumeenisen Neuvoston nimeämänä tarkkailijana toimi pastor, TD Leif-Göte Björklund Finlands svenska metodistkyrkasta.

Piispa *Seppo Häkkinen* toi esiin avauspuheessaan sen, että kirkkojen välinen dialogi käynnistyi samoin Mikkelissä vuonna 1989. Tällöin arkkipiispa *John Vikström* totesi avaussanoissaan muun muassa näin: ”Vaikka kysymyksessä on kahden kansallisen kirkon kohtaaminen ja keskustelu Suomessa, keskustelussa on mukana kirkkojemme koko traditio. Me emme edusta vain suomalaista kristillisyyttä, vaan samalla omaa opillista perintöämme, idän ja lännen traditiota. Kysymys on idän ja lännen perinteen kohtaamisesta”.

Häkkinen luonnehti tämän kertaisen dialogin tarkoituksena olevan yhdessä arvioida sitä, mitä hedelmiä tähänastinen työskentely on tuottanut ja mitkä ovat seuraavia askeleita yhteisen dialogin tiellä. Evankelis-luterilaisen tuoreessa linjausasiakirjassa *Kohtaamisen kirkko, Kansainvälisen ja ekumeenisen toiminnan sekä uskontojen kohtaamisen suunta vuoteen 2020* todetaan, että Suomen evankelis-luterilainen kirkko arvioi käymänsä kahdenväliset kotimaiset oppikeskustelut vuoden 2017 loppuun mennessä ja asettaa uudet konkreettiset tavoitteet. Neuvottelu palvelee tätä tehtävää.

Jumalanpalveluksessa sykkii kirkon elämän sydän. On arvokasta tunnistaa yhteiset juuret ja jumalanpalvelustemme sisällölliset yhtenevyydet. Samalla luonnollisesti nousevat esille myös erot ja ekumenian kipukohdat, kuten se, ettei meillä ole ehtoollisyhteyttä keskenämme. Häkkinen näki tarpeelliseksi käsitellä teemaa jumalanpalveluselämämme yhteisestä perinnöstä, jotta vahvistaisimme sitä, mikä meitä yhdistää eikä sitä, mikä meitä erottaa.

Rovasti *Raimo Sissonen* välitti ensiksikin metropoliitta *Elian* pahoittelun siitä, että hän ei voinut olla läsnä oppikeskusteluissa, koska patriarkka *Bartholomeos* nimitti hänet edustamaan patriarkaattia Vatikaanissa samanaikaisesti pidettävässä konferenssissa. Avauksessaan Sissonen painotti, että dialogille asetetuissa tavoitteissa edistää keskinäistä tuntemusta, korjata väärinkäsityksiä ja tukea kristillistä rakkautta ja ykseyttä edistävää ilmapiiriä on päästy eteenpäin. Kokoontumiset ovat olleet hyviä, lähentäviä ja rakentavia.

Rovasti Sissosen mukaan monissa tärkeissä teologisissa aiheissa on saavutettu yhteistä teologista ymmärrystä, mutta lisäkeskustelujakin varmasti tarvitaan. Ortodoksinen kirkko katsoo olevansa jakamattoman kirkon perinteen jatkaja. Käsitys kirkon ykseyden luonteesta, eukaristinen kirkkooppi ja ihmiskäsitys ovat ekumeniassa keskeisiä asioita. Ihmiskuvan pohjalta avautuvat näköalat mm. pelastusoppiin ja avioliittoon tarvitsevat syvempää pohdiskelua. Ortodoksisen käsityksen mu-

kaan kirkon aito ja syvälinen ykseys ilmenee näkyvänä ykseytenä opissa, virassa, kanonisessa perinteessä, kirkon rakenteissa ja sakramenteissa. Eukaristinen ykseys on rakenteellisen ykseyden merkki ja ekumenian päämäärä.

Keskinäinen tuntemus on dialogissamme syventynyt ja väärinkäsityksiä oitettu, mutta tulisi pohtia, miten tuloksia voidaan tehdä paremmin tunnetuksi kentällä. On myös tarpeen pohtia, miten paikallisen dialogin sisältö on suhteessa kansainvälisiin dialogeihin. Sissonen painotti aktiivisuuden ekumeenisissa pyrkimyksissä kasvattavan keskinäistä kunnioitusta, avoimutta ja yhdessä toimimista.

Teologisen dialogimme evaluaatio

Aiheesta alustivat professori Antti Raunio ja teologian tohtori Pekka Metso.

Antti Raunio otti arvioinnin kriteeriksi yhtäältä teologiselle dialogille asetetun tavoitteen lisätä keskinäistä tuntemusta, poistaa väärinkäsityksiä ja vahvistaa kristillisen rakkauden ja yhteenkuuluvuuden ilmapiiriä sekä toisaalta ekumeenisen toiminnan ja ajattelun perimmäisen tavoitteen eli kirkkojen ja kristittyjen ykseyden sekä sen esteiden poistamisen. Aineiston runsauden vuoksi hän keskittyi muutamiiin teologisesti merkittäviin teemoihin.

Raunio mukaan näyttäisi olevan aihetta keskustella siitä, onko kirkkojen ykseyksäisyyden pohjalta esitettävissä sellainen malli, jonka kumpikin voi hyväksyä ja jota kohti olisi mahdollista edetä. Vuoden 2001 neuvotteluissa keskusteltiin kirkon ykseyden ehdoista, mutta yhteisestä ykseyksäisyydestä keskustelemaan ei vielä päästy, vaikka esitetyissä malleissa voitiin havaita yhtäläisyyksiä.

Kansankirkkoteema on ollut esillä vuosien 1989 ja 2014 dialogeissa. Tässä näkyy Raunio mukaan oppikeskustelujen paikallinen luonne. Kirkot ovat tarkastelleet suhdetta kansaan lähinnä omista lähtökohdistaan, mutta sitä ei varsinaisesti ole nostettu esiin, mitä voisi tarkoittaa, että kirkot ovat yhdessä kansankirkkoja Suomessa.

Ekumeenisten kirkolliskokousten kanonien asemaa ja sitovuutta koskeva kysymys on osoittautunut vaikeaksi ratkaista. Ei ole käynyt täysin selväksi, mikä on kanonien merkitys kirkon ykseydelle.

Ihmiskäsitystä ajatellen olisi ehkä mahdollista saavuttaa lisääntyvää ymmärrystä ja lähentymistä ”synergiasta” eli käsityksessä Jumalan ja ihmisen yhteistoiminnasta. Yhteinen ihmiskuvan perusta on eroista huolimatta käsityksessä ihmisen luomisesta Jumalan kuvaksi ja kaltaisuuteen. Myös kristillisen elämäntavan etsinnässä on edistytty esimerkiksi 2007 ja 2010 neuvotteluissa.

Vuonna 2012 käsiteltiin teologisesti perustavaa kysymystä Jumalan tuntemisesta ja tuntemattomuudesta. Kokouksen esitelmissä on tarjolla mahdollisuuksia keskinäisen ymmärryksen lisäämiseen teemasta vielä enemmän. Teologianhistoriallisesti jakoa itäiseen apofaattiseen, Jumalan tuntemattomuutta korostavaan ja läntiseen katafaattiseen, Jumalan tuntemista korostavaan perinteeseen ei ole ollut. Kummassakin on selvä apofaattinen ja katafaattinen puoli.

Kaikkiaan keskustelu on Raunio mukaan mennyt eteenpäin. Käsitteet asioiden välisistä suhteista kummassakin perinteessä ovat tarkentuneet, ja samalla on löytynyt monia liittymäkohtia ja samansuuntaisia teologisia näkemyksiä. Neuvottelujen yhteiset lausumat eivät ole käyttäneet täysimääräisesti esitelmien potentiaalia. Ymmärrystä lisänneiden keskustelujen jälkeen olisi aika pyrkiä laajentamaan niiden tunnettuutta kirkkoissa ja seurakunnissa, täsmentää niiden tavoitteita ja suhteuttaa niitä selkeämmin ekumenian päämäärään, kirkon näkyvään ykseyteen. Prosessia auttaisi myös selkeys

siitä, mikä kahden paikallisen kirkon välillä on mahdollista ja mikä on tällaisen dialogin suhde luterilaisten ja ortodoksisten kirkkojen käymiin dialogeihin eri tasoilla.

Pekka Metso tarkasteli johdannoksi Suomen ortodoksien kertomusta hyvästä sopeutumisesta sekä kehitystä vieraasta vähemmistöstä tasavertaiseksi kumppaniksi. Kyräily ja tietoinen etäisyyden hakeminen ovat vaihtuneet luontevaksi kansankirkkojen yhteistoimintahengeksi. Ortodoksisen kirkon sisällä kehitys on kulkenut kohti levollista olemista. Ortodoksinen kirkko on astunut näkyviin hyväksyttynä ja luontevana toimijana sekä yhteiskunnassa että ekumeenisessa kanssakäymisessä.

Ekumenian voidaan sanoa toteutuvan erityisesti ortodoksisen kirkon arkisessa elämässä. Se on läpeensä ekumeenista jo siksi, että lähes jokaisessa kirkollisessa toimituksessa ja jumalanpalveluksessa on läsnä myös muita kuin ortodokseja. Ekumeenisen kanssakäymisen kysymykset kuuluvat siten arkeen.

Merkittävä teologiselle dialogille edellytyksiä luonut askel oli ortodoksisen yliopistollisen teologisen koulutuksen käynnistyminen 1988. Myös luterilaisuuden kehittyminen viime vuosikymmeninä on myönteisellä tavalla vahvistanut ortodoksista identiteettiä ja luonut maahamme aidon ekumeenisen ilmapiirin. Suomen evankelis-luterilainen kirkko on 1900-luvun jälkipuoliskolla toteuttanut suurisuuntaisia teologisia linjanvetoja, joissa ekumeeninen pyrkimys, reformaation periaatteiden vaaliminen ja vanhakirkollisen perinteen arvostaminen risteävät.

Metson mielestä voidaan esittää, että tähänastisen dialogin perusteella kirkkojemme kesken vallitsee fundamentaalinen konsensus kristillisen uskon ja opin perusteista. Kirkot ovat pyrkineet esittämään omia näkemyksiään toisen osapuolen ominaisia korostuksia myötäillen. Kirkot ovat myös käsitelleet keskinäisen yhteyden ja etenkin ortodoksisen kirkon jäsenten arkisen elämän kannalta erittäin keskeistä kysymystä ”seka-avioliitosta” poikkeuksellisella tavalla. Lisäksi ekumeenisen toiminnan lopulliseen tavoitteeseen liittyvä pohdiskelu on teologiselta painoarvoltaan merkittävää.

Kirkkojen välisiä opillisia eroja ei ole selvästi tuotu esiin. Ekumeenisen konsensuksen tulisi kattaa kirkon usko ja elämä sillä tavoin kokonaisvaltaisesti, että rikastuttavana koettu erilaisuus voisi rakentua tämän ykseysperustan pohjalle. Olisikin ehkä paikallaan selventää itsellemme ja toisillemme, miten käymämme teologinen dialogi kytkeytyy kirkkojemme ekumeenisiin pyrkimyksiin.

Kansainvälisesti luterilais-ortodoksiset dialogit ovat uudenlaisessa, vaikeassa vaiheessa. Antropologiaan ja viran tulkintaan liittyvät kysymykset aiheuttavat jännitteitä. Kipukohdiksi ovat siten muodostuneet aiheet, joista keskustellaan suomalaisessa yhteiskunnallisessa, kirkollisessa ja ekumeenisessa keskustelussa. Meidän tulee ratkaista, missä määrin kansainväliset jännitteet vaikuttavat paikallisesti käytyihin keskusteluihin.

Yksi ongelmakohta liittyy nykyisin kirkkojen sisäiseen kehitykseen ja paikalliseen ekumeeniseen keskusteluun ehtoollisesta. Ehtoolliselle osallistuminen on ortodokseille sekä teologisen että kano-nisen perinteen mukaan kirkon jäsenyyden ilmaus. Erottelu ehtoollisvieraanvaraisuuden ja ehtool-lisyhteyden välillä ei ole ortodoksisen kirkon kannalta niinkään pastoraalinen mahdollisuus kuin pastoraalinen ongelma, joka saattaa vaikeuttaa ekumeenisiä neuvotteluja. Tästä näkökulmasta on tärkeä vuoden 2001 Oulun dialogikokouksen yhteinen linjaus, jonka mukaan ehtoollinen on yksey-den ilmaus eikä väline sen saavuttamiselle. Ortodoksisen kirkon piirissä seurataankin mielenkiin-nolla ja jopa huolestuneena luterilaisessa kirkossa aiheesta käytyä keskustelua.

Suomen ortodoksisen kirkon kannalta kansallisen ortodoksis-luterilaisen dialogin olemassaolo on itsessään merkityksellistä. Keskinäisen tuntemisen syventämisen tavoitetta voidaan käydyn dialogin

perusteella pitää ehkä riittämättömänä. Metso kysyi, olisiko fokusta tarkennettava, syvennettävä tai peräti suunnattava toisaalle? Paikalliset ekumeeniset yhteydet, evankelis-luterilaisen kirkon nykyhetken virtaukset ja Suomen ortodoksisen kirkon aiempaa vahvempi sitoutuminen yleisortodoksisen *koinoniaan* antavat riittävästi perusteita dialogin uudelleenarvioinnille. Yksi mahdollisuus on perehtyä jo saavutettuihin tuloksiin, nostaa niitä esille ja mahdollisesti syventää ja tarkentaa. Dialogin tulosten reseptio voisi helpottaa, jos etsisimme vastauksia toisilla ekumeenisilla foorumeilla ja kirkkoperheittemme kesken vaikeaksi koettuihin kysymyksiin. Kesäkuussa 2016 Kreetan yleisortodoksinen synodi ohjasi arvioimaan yksittäisen dialogin tuloksia suhteessa muihin dialogeihin, vaikka samalla on teologisesti pohdittava omaa asetelmaamme.

Yleiskeskustelussa todettiin, että ihmiskuvassa ja siihen liittyvässä synergia-ajattelussa ollaan keskeisen jatkokeskustelua edellyttävän aiheen äärellä, joka heijastuu myös muihin opillisiin teemoihin. Nostettiin esille myös yhteiskunnallisen demokratian suhde kirkon ymmärtämiseen Jumalan kansana (”laokratia”) teimana, jota on hyvä pohtia enemmän. Keskustelua käytiin myös ehtoollisesta esimerkiksi sairaalasielunhoidon yhteydessä ekumeenisena ja pastoraalisena kysymyksenä.

Jumalanpalveluselämämme yhteinen perintö

Aiheesta alustivat pastori, TT Mikael Sundkvist ja rekisterinjohtaja, TL Veijo Koivula.

Mikael Sundkvist otti esitelmänsä lähtökohdaksi, pyhään Atanasiokseen viitaten, että kristillisen jumalanpalveluksen perustana on aina kolmiyhteisen Jumalan salaisuus. Kristillinen rukous on syvimmiltään Isän rukoilemista ”hengessä ja totuudessa”.

Yhteisen jumalanpalvelusperinteen näkökulmasta on hyvä huomata, miten yhteisiä pyhiä Kirjoituksia käytetään jumalanpalveluksessa. Ortodoksisien jumalanpalvelusten kannalta on tärkeää kiinnittää huomiota siihen, miten psalmit niissä esiintyvät. Luostareissa Psalmien kirja luetaan läpi viikoittain. Erityisesti luostareissa elää ”jatkuvan luennan” (*lectio continua*) perinne Raamatun käytössä. Rinnalla elää valikoivampi tapa käyttää Psalmeja jumalanpalveluselämässä (*lectio selecta*).

Psalmit ovat tietysti mielessä ortodoksisen kirkon jumalanpalveluksen peruskirja. Vanhaa testamenttia käytetään myös esimerkiksi aamupalveluksen kanonin yhdeksän veisun yhteydessä. Näihin liittyvät raamatunkohdat luetaan vieläkin kokonaan joissakin luostareissa, mutta muille kirkon jäsenille ne ovat jääneet tuntemattomiksi. Näin on valitettavasti usein myös psalmien laita. Tilalle on tullut kirkon laatimia veisuja. Virsien vahva asema on rinnakkainen ilmiö luterilaisessa perinteessä.

Uuden testamentin suoria lainauksia on vähän ortodoksisessa jumalanpalveluksessa. Keskittyminen Kristukseen ja hänen tuomaansa pelastukseen Jumalan ylistämisen perustana on joka tapauksessa Uuden testamentin veisujen meille jättämä perintö. Esimerkiksi ”ehtooveisu” (*Fos hilaron*) ”Oi Jeesus Kristus” tunnettiin jo Basileios Suuren (k. 379) aikana. Basileios lainasi veisun Kolminaisuus-ilmaisua osoittaakseen Hengen olevan Jumalan persoona. Myös Jumalansynnyttäjän (*Theotokos*) ylistäminen kuuluu yhteiseen ekumeeniseen jumalanpalvelusperinteeseen. Se osoittaa meille sen Kristuksen, jossa voimme pelastua.

Ortodoksisissa jumalanpalveluksissa ja toimituksissa Pyhän Hengen osuus on korostetusti esillä, varsinkin kirkon mysteριοissa. Juuri Henki tekee Kristuksessa olemisen ja sitä kautta Isän oikean rukoilemisen mahdolliseksi. Osallisuus ja yhteys Kristukseen, partisipaatio, on myös ekumeenisesti yhdistävä ajatus. Epikleesirukouksen kautta Pyhä Henki avaa silmämme näkemään Kristuksen. Eukaristiassa Pyhä Henki muuttaa leivän Kristuksen ruumiiksi, mutta samalla myös eukaristian viettoon kokoontuneet kirkon jäsenet Kristuksen ruumiiksi. Eukaristia on helluntain ihmeen jatkuvaa

läsnäoloa. Siihen liittyy esirukousjakso, jossa rukoillaan kirkon jäsenten puolesta, elävien ja poissukkuneiden puolesta.

Muistamisella on myös kirkko-opillista merkitystä: papit ja piispat muistavat ensimmäisenä esimiehiään ja patriarkka muita autokefaalisten kirkkojen arkkipiispoja. Ilman tätä muistamista ei ole kirkollista ja eukaristista yhteyttä.

Veijo Koivula käsitteli esitelmässään jumalanpalvelukseen liittyvää symboliikkaa kirkkorakennuksessa, kirkkotekstiileissä, jumalanpalvelusterminologiassa, kirkkovuodessa, kuvissa, suitsuttamisessa ja kirkkolaulussa yhtäläisyyksineen ja eroineen. Hän myös vertasi jumalallisen liturgian ja evankelis-luterilaisen messun rakenteita toisiinsa yhteisen perinnön näkökulmasta.

Koivula toi esiin 1700-luvun valistusajattelun köyhdyttämän liturgisen ilmaisun rikastumisen luterilaisessa kirkossa 1900-luvulla ja erityisesti 1900–2000-luvun taitteessa. Vuoden 2000 jumalanpalvelusuudistus palautti vanhan termin ”messu” ehtoollisjumalanpalvelukselle ja myös esimerkiksi messun eukaristinen rukous (anafora) uudistui merkittävästi ja siihen tuli vaihtoehtoisia malleja. Myös psalmilaulu on elpynyt.

Käsiteltäessä ehtoollista ja sen kipukohtia Koivula totesi, että jotkut luterilaiset papit saattavat opettaa, että luterilainen ehtoollispöytä on avoimempi kuin se tosiasiassa onkaan. Ehtoolliselle voivat osallistua luterilaisen kirkon konfirmoidut jäsenet sekä hänen kristillisestä kasvatuksestaan vastaavien seurassa myös lapset. Lisäksi on ehtoollisyhteys Luterilaisen maailmanliiton jäsenkirkkojen, Porvoon anglikaanis-luterilaisen kirkkoyhteisön, Skotlannin kirkon, Saksan evankelisen kirkon ja Suomen metodistikirkon sekä Finlands svenska metodistkyrkan kanssa. Paikallisesti on kuitenkin pastoraalista harkintaa käytetty vaihtelevasti.

Koivula toi esiin myös Suomen Ekumeenisen Neuvoston ja luterilaisen kirkon jumalanpalveluksen oppaan 2009 ekumeeniset ohjeistukset jumalanpalveluselämään liittyen. Koivulan mukaan ehtoollisjumalanpalvelus on kirkon elämän keskus ja viitekehys. Ekumeenisesti onkin tärkeää, että opettelemme tuntemaan toisiamme ja toistemme jumalanpalveluselämää. Se ei voi tapahtua pelkästään kirjoja lukemalla. Myöskään pelkkä osallistuminen ei riitä, koska on paljon asioita, joita pitäisi avata, jotta ymmärtäisi niiden merkityksen ja perusteet.

Keskustelussa tuotiin esiin, että oikeastaan kaiken tulisi kirkossa tapahtua epikleesin, rukouksen ilmapiirissä. Luterilaisessa perinteessä *lex orandi, lex credendi* -periaatteen toteuttaminen käytännössä on aikaisemmin ollut haaste. On tehty erottelu jumalanpalveluselämän ja maallisten, ”järjen” asioiden välillä, mikä on heijastunut myös jumalanpalveluksen käytännön toteutukseen. Tämä on kuitenkin alkanut korjaantua, kun on alettu korostaa kirkon trinitaarista ja sakramentaalista perustaa. Esimerkiksi vuoden 2000 jumalanpalvelusuudistuksen yhteydessä korostettiin periaatetta ”sisälöstä toteutukseen” ja *lex orandi, lex credendi, lex agendi*-periaatetta.

Keskusteltaessa rukouksesta Marialle ja pyhille todettiin, että jos luterilaisessa jumalanpalveluksessa ajatellaan oltavan yhdessä ”kaikkien pyhien kanssa”, niin miksi ei myös perille päässeiltä pyhiltä voi pyytää esirukousta, jos kerran vielä matkalla oleviltakin pyhiltä voidaan pyytää esirukousta. Luterilaisessa perinteessä on muutenkin pidetty enemmän esillä vainajien muistamista esimerkiksi esirukouksessa ja pyhäinpäivänä. Luterilaisella kirkolla ei kuitenkaan ole kovin selkeää käsitystä niin kutsutusta välitilasta. Reformaatioajan teksteissä puhutaan metaforisesti nukkumisesta tai ”Aabrahamin helmassa” olemisesta, mutta tämä ei ole tiedoton tila. Uskovan sielu elää yhteydessä Kristukseen tilassa, jossa on jonkinlainen tietoisuus, mutta se on unen kaltaista. Ortodoksinen opetus korostaa Jeesuksen vertauksen rikkaasta miehestä ja Lasaruksesta pohjalta kuolleiden tietoista ja

hengellistä olemista. Silti ortodoksisessakaan kirkossa ei ole tarkkaa opetusta kuolemanjälkeisestä elämästä, mutta on vahva liturginen kokemus yhteydestä ja tähän liittyvä rukousperinne. Tämä on pitkälti totta myös luterilaisessa perinteessä.

Symboliikkaa ajatellen todettiin, että itä-länsi-periaate kirkkoarkkitehtuurissa on keskeinen korostus ortodoksisessa perinteessä edelleen. Myös luterilaisessa perinteessä on kirkon vihkimisen vuosijuhlia. Vaikka ehtoollisaineiden jälkikäsitteilyyn on jo kiinnitetty luterilaisissa seurakunnissa aiempaa enemmän huomiota, siinä on vielä opittavaa. Esimerkiksi luterilainen yksittäispikarien käytäntö on jännitteinen realistisen ehtoollisteologian ja ehtoollisaineiden pieteetillä käsittelyn kanssa. Yhteismalja tai intinktio voisi olla tässä suhteessa perustellumpi vaihtoehto.

Yhteisesti todettua

Käytyjä oppikeskusteluja arvioivien alustusten ja niistä käydyn keskustelun pohjalta todetaan, että aiemmin oppikeskustelulle asetetut tavoitteet on pitkälti saavutettu. Keskinäisessä tuntemisessa ja ekumeenisen kanssakäymisen taidoissa on edetty niin pitkälle, että myös vaikeista ja haastavista teemoista voidaan keskustella avoimesti. Ehdotammekin, että oppikeskustelujen tavoitteita tarkennetaan ja syvennetään. Jo olemassa olevaa dialogimateriaalia voidaan käyttää hyödyksi käydyn keskustelun syventämisessä tärkeimmiksi havaituista teologisista ja käytännön kysymyksistä. Näin voitaisiin edistää paikallista ja kansainvälistä reseptiä sekä antaa oma panoksemme laajemminkin luterilais-ortodoksisissa suhteissa haastaviksi koettujen kysymysten ratkaisemiseksi. Toivomme, että dialogin materiaaleja käytetään aiempaa enemmän hyödyksi koulutuksessa ja seurakunnissa. Kansainvälistä ulottuvuutta ajatellen mahdollisesti voitaisiin pyytää dialogia seuraamaan myös Konstantinopolin patriarkaatin edustaja.

Yhdessä voitiin jakaa se raamatullinen ja vanhakirkollinen lähtökohta, että kristillisen jumalanpalveluksen perustana on kolmiyhteisen Jumalan salaisuus ja osallisuus (partisipaatio) Kristukseen. Kristillinen rukous on syvimmiltään Isän rukoilemista ”hengessä ja totuudessa”. Kirkon elämän sydän ja viitekehys on ehtoollisjumalanpalvelus eli liturgia tai messu. Ehtoollisyhteys on kirkollisen yhteyden osoitus ja ekumenian päämäärä, koska se on mahdollista vasta kirkon näkyvän ykseyden toteuduttua. Luterilaiset ja ortodoksit eivät vielä voi osallistua toistensa ehtoolliselle. On myös hyvä ottaa huomioon Suomen Ekumeenisen Neuvoston esittämät näkökohdat ekumeenisen jumalanpalveluksen toteuttamisesta.

Yhteisiä teologisia oppikeskusteluja päätettiin jatkaa. Jo vuoden päästä pidetään kokous, jota varten on koottu yhteen tähän mennessä saavutettuja tuloksia sekä käsiteltyihin teemoihin liittyviä, jatkokeskustelua edellyttäviä kysymyksiä. Seuraava teologinen dialogi pidetään vuonna 2018 Suomen ortodoksisen kirkon vastatessa järjestelyistä.

Mikkelissä 6.10.2016